

KATJA HELLMAN

Att förstå det främmande i frågelistsvar om 1950-talet

I min forskning behandlar jag ett material bestående av 29 frågelistsvar om hemlivet i Åbo och Helsingfors på 1950-talet. Min avsikt är att källkritiskt granska det självbiografiska materialet, utgående från ett antagande om att återberättande av de egna minnena kan fungera som självbekräftelse och identitetskonstruktion. Jag försöker kritiskt utreda vad ett material insamlat med frågelistmetoden verkligen innehåller, hur det ska förstås och hur det kan användas. Efter den källkritiska och metodologiska analysen kommer jag att analysera materialet empiriskt, med fokus på hur platser och rum bildar en stomme i upplevelserna, minnesbilderna och återberättandet av minnesbilderna. I denna uppsats ska jag främst diskutera hur jag kan förstå mitt material i sitt sammanhang, samt hur jag kan förstå det som berättas i materialet.

Informanter skriver om 1950-talet som de minns det

För att förstå vad mitt material kan förmedla, måste jag förstå dess karaktär. Hur har det kommit till? Vilka omständigheter eller faktorer måste jag känna till för att förstå materialet i sitt sammanhang? Denna bakgrundskunskap rör minnets roll i självkännedom, berättande om egna erfarenheter samt frågelistmetoden. För att förstå materialet måste jag alltså lära känna dess villkor.

Eftersom jag själv aldrig har svarat på någon frågelista, känner jag inte på basen av erfarenhet till vad det vill säga att försöka minnas och formulera en skriftlig berättelse i sådana sammanhang. Mitt resonemang utgår då ifrån att egna erfarenheter skulle underlätta förståelse av andras handlingar. Om jag utan att göra intervjuer om ämnet vill göra något antagande om hur det är att svara på frågelistor, måste jag hålla mig på ett allmänt, långt generaliserande plan. Genom att läsa materialet och fästa uppmärksamhet vid kommentarer om minnet och skrivandet, försöker jag bilda mig en uppfattning om vad det för informanterna inneburit att svara på en frågelista om ett visst decennium i livet. Hur har de gått tillväga för att formulera sina svar? Jag vill förstå den process som informanterna har gått igenom när de har skrivit sina svar. Detta hjälper mig i sin tur att förstå vad det är för material jag ska analysera. Jag kan inte hävda att jag förstår hur var och en av informanterna har upplevt skrivandet eller varför just de funnit det motiverat att svara, men jag kan förstå inom vilka ramar materialet har kommit till och vilka möjliga syften som kan ligga bakom dess tillkomst.

I den källkritiska analysen av mitt material granskar jag frågelistmetoden, självbiografiskt berättande i allmänhet och självbiografiskt skrivande. Utgående från

tidigare analyser av minnen och självbiografiskt berättande, en tidigare frågelistsundersökning om hur det är att svara på frågelistor, samt det som informanterna skriver, försöker jag förstå frågelistsvarens villkor. Handlingen att besvara en frågelist ligger i mitt fall i min samtid, jag har behandlat och läst materialet sedan det lämnades in under hösten och vintern 1999 och 2000. Tidsmässigt finns det alltså inte något nämnvärt avstånd mellan mig som läsare och informanterna som skribenter.

Hans-Georg Gadamer menar att hermeneutikens utgångspunkt måste vara att den som vill förstå står i förbindelse med den sak som förmedlats, och att han har eller vinner anslutning till den tradition som kommer till uttryck i förmedlingen (Gadamer (1960)1997:142). Den som vill förstå måste alltså kommunicera med den som vill förstå och upptäcka den tradition där det förmedlade hör hemma. Genom att läsa och bli bekant med många frågelistsvar om 1950-talet kan jag upptäcka och lära mig vilka kollektiva begrepp eller uppfattningar som karakteriserar informanternas 1950-tal och deras bild av 1950-talet. Att vinna anslutning till en tradition innebär då i mitt fall att se hur den enskilda erfarenheten eller minnesskildringen överensstämmer med ett urval andra. Det enskilda svaret framstår inte längre som främmande när man kan upptäcka kollektiva erfarenheter bland de individuella.

Gadamer menar också att varje tid måste förstå en traderad text på sitt eget vis, eftersom texten tillhör en enhetlig tradition som samtiden har sakligt intresse av för att försöka förstå sig själv. Textens verkliga innebörd, sådan den talar till tolkaren, är nämligen inte beroende av de tillfälligheter som författaren och hans

publik representerar. Texten sammanfaller inte med dessa tillfälligheter, eftersom den alltid är bestämd av tolkarens historiska situation och därmed av historiens objektiva förlopp i dess helhet. Tiden mellan tolkaren och texten uppfattas därför inte som en avgrund som måste överbryggas, utan blir den egentligen bärande grunden för det skeende där samtiden är rotad. Man måste därför erkänna tidsavståndet som en positiv och produktiv möjlighet för förståelsen. (Gadamer (1960)1997: 143-144)

Av resonemanget om tidsavståndets betydelse för förståelsen följer att vår bild och förståelse av 1950-talet idag inte kan vara slutgiltig. Detta gäller både skribenterna, vars egna minnen frågelistan insamlat, och forskaren som läser minnesberättelserna. Informanternas minnesbilder har getts en varaktig form i de arkiverade skriftliga beskrivningar som kommer att kunna läsas av framtida forskare. Men informantens egen förståelse av sitt 1950-tal kommer att kunna vara en annan, ifall frågan kommer upp vid ett senare tillfälle. Senare forskare kommer också att förstå frågelistsvaren och de bilder av 1950-talet som där presenteras utgående från sin egen tids perspektiv.

I min avhandling för jag fram antagandet att informanten genom det självbiografiska berättandet eller skrivandet förstår sig själv, sitt liv och sin plats i tid och rum på ett nytt sätt. Denna självförståelse kan också ses som en identitetskonstruktion, där informanten i enlighet med kulturellt bestämda mallar aktivt formar sitt jag som ett resultat av det förflutna. Detta antagande stöds av Gadamer's beskrivning av tidsavståndets betydelse för den hermeneutiska förståelsen. Informanterna kan antas förstå sin 1950-talstillvaro på ett annat sätt idag (1999 eller 2000 när

frågelistsvaret skrevs), än de förstod den på 1950-talet.

Informantens tolkning av 1950-talets tillvaro genomsyras av alla de omständigheter som utmärker den nutid där minnena tas upp och formuleras i text. Man kan också tänka sig att den reflektion som kan leda till en ny förståelse för eller syn på sitt eget liv krävs för all självbiografisk verksamhet. Det förefaller då ligga ett dolt internt samband mellan självbiografi och ny eller förändrad förståelse av sig själv och sitt liv. Detta i sin tur gör mitt antagande troligt eller möjligt, även om jag inte kan försäkra att mina informanter skrivit för att konstruera sin identitet. Vad jag vill hävda är att syftet för att delta i en dylik insamling kan ligga i ett intresse att reflektera över den egna individualiteten.

R. G. Collingwood framhåller att en historiker inte är intresserad av en händelse i sig, utan den tanke som uttrycks i händelsen. Svaret på frågan varför något hände, är enligt Collingwood för en historiker tanken i huvudet på den person som utförde handlingen. För att få reda på den tanken gäller det att tänka den en gång till (*re-think*) i sitt eget medvetande. Detta är, menar Collingwood, vad vi menar med att förstå t.ex. vad någon har skrivit. Idéhistoria och därmed all historia är då återupplevandet eller återupplivandet (*re-enactment*) av förflutna tankar i historikerns eget medvetande. Detta innebär att aktivt och kritiskt tänka igenom vad den andre har tänkt. Historikern återupprättar tänkta tankar i den kontext som är hans egna tankar, och kritiserar därmed dessa, gör en egen bedömning av deras värde och rättar alla fel han kan urskilja i dem. (Collingwood (1946) 1980:214f)

Mitt tillvägagångssätt för att förstå mitt material motsvarar det som Collingwood menar med historisk för-

ståelse. För att överhuvudtaget kunna förstå och fundera på vad jag kan göra med ett självbiografiskt frågelistmaterial, måste jag rikta min uppmärksamhet mot de tankar hos skribenterna som legat bakom nedtecknandet av minnena. När jag försöker återskapa dessa tankar i mitt eget medvetande, kan jag förstå vad det är för material jag håller i mina händer. Endast mot bakgrund av min förståelse av de bakomliggande tankarna kan jag förstå det som förmedlas i texten. Jag förstår att det är ett frågelistsvar jag läser, att denna text kommit till som ett svar på en direkt förfrågan och med vissa uppfattningar om vad som förväntas. Jag är medveten om att skribenten har haft ett etnologiskt arkiv och mer eller mindre okända forskare som målgrupp när texten har formulerats. Jag är också medveten om att det berättade är styrt av frågelistan. Allt detta säger mig att de bilder av 1950-talet som finns nedtecknade i mitt material är versioner som har formulerats i ett visst sammanhang. Det är inte 1950-talets människor som beskriver sin samtid, utan erfarna betraktare år 1999 eller 2000 som tagit sig för att berätta för arkivet om hur just de minns att de levde på 1950-talet. Det beskrivna gäller långt de vardagliga praktikerna och ramarna kring dessa: vad man gjorde, hur man gjorde, vad man använde för att göra det man gjorde och hur det såg ut runt omkring en. Allt detta ställs i tankarna och beskrivningarna mot senare erfarenheter och ges mening utgående från dagens synvinkel.

Att förstå materialet innebär att känna till de omständigheter där det har kommit till, dess begränsningar, förutsättningar och möjliga bakomliggande syften. Med Collingwoods ord innebär det att känna till de tankar som ligger bakom materialet.

Att förstå det som informanterna skriver om

Eftersom mitt material handlar om en tid som jag inte själv har upplevt, ett decennium som både materiellt och värdemässigt skiljer sig markant från de decennier jag själv kan minnas, uppstår frågan om jag kan förstå det som informanterna skriver om. Det är tänkbart att jag i brist på motsvarande erfarenheter kan misstolka begrepp som informanterna använder i sina beskrivningar. Det är också tänkbart att en forskare med egna erfarenheter av 1950-talet på basen av gemensamma begrepp lättare kan förstå det som berättas i materialet på rätt sätt, det vill säga dess innebörd. Å andra sidan föreligger en risk för hemmablindhet om forskningsobjektet är alltför bekant.

En svårighet i läsningen av svaren är alltså att jag måste förstå vad det vill säga till exempel att leva med familjen i en etta på 36 m², att dela telefon med alla invånare i trappuppgången eller att bo i en lägenhet utan badrum. Jag måste också förstå vilka skillnaderna är mellan de olika informanternas erfarenheter av 1950-talet: till exempel mellan att dela en trea med diverse släktingar och att leva "mycket borgerligt" i en lägenhet på 270 m². Jag måste förstå vad det innebar att vara barn, tonåring eller ung vuxen under en tid då en särskild ungdomskultur uppstod, när teknologiska nyheter som TV introducerades och när bostäder byggdes med nya metoder, nya material och enligt nya ideal. Denna förståelse går djupare än att förstå alla ord informanterna använder eller att memorera det som står i materialet. Min uppgift är att upptäcka vad det berättade uttrycker.

När mina informanter berättar om hur det var att bo i Åbo eller i Helsingfors för ungefär femtio år sedan gäller skildringen

för en del barndomstiden, för andra tonårs- eller ungdomstiden och för en del vuxenliv. I läsningen ställer jag naturligt de skildrade erfarenheterna mot mina egna. Kontrasten gör att sådana saker som informanterna själva kanske upplever som självklara till en början framstår som väldigt främmande för mig. Mitt främlingskap kan på så sätt göra det lättare för mig att problematisera de vardagliga beskrivningar som utgör materialet.

Allteftersom jag läser materialet som helhet och annat material om 1950-talet, bildar jag mig uppfattningar om den tid som beskrivs i svaren. När det som till en början framstod som främmande för mig ingår i en helhetsbild och stöds av flera informanter och källor, blir det därför alltmer bekant och taget för givet. Man kunde säga att jag blir bekant med materialet och den tid och plats som beskrivs, varmed min förståelse ökar. Ett tecken på att min förståelse ökar är då att det berättade börjar framstå som mera självklart och sammanhängande. Det som till en början varit oordnad information framstår som mer och mer ordnade kategorier i min bild av 1950-talet. Det förmedlade har då blivit meningsfullt för mig.

R. G. Collingwood menar att en historiker inte kan känna det förflutna genom att fråga ett ögonvittne som sett och upplevt det man vill undersöka. Denna typ av förmedling skulle nämligen inte ge kunskap, utan en opålitlig och osannolik tro. En historiker vet att han inte kan tro sina källor utan att han måste kritisera dem. (Collingwood (1946) 1980:282) En etnologisk undersökning innebär dock i de flesta fall att man antingen skriftligen i form av en frågelista eller muntligen i form av en intervju ber informanter berättas om sina erfarenheter av det man vill undersöka. Är den kunskap som insamlas

genom de etnografiska metoderna opålitliga? Etnologen är långt mer benägen än historikern att ta sina informanter på orden, men en skillnad ligger också i vad man vill undersöka. Om en historiker är intresserad av fakta om händelser, rörelser eller tankar i det förflutna, duger inte ögonvittnen som källor. Om en etnolog vill undersöka vilken dagens bild av ett decennium som informanterna minns är, måste frågelistmetoden eller intervjuer däremot vara det enda sättet att samla forskningsmaterial.

Collingwood menar vidare att tanken på samma sätt som den kan studera aktiviteten tänkande, även kan studera tidigare tänkande och jämföra denna handling med den nuvarande (tänkandet i nuet). Det finns dock en skillnad mellan de båda studierna av tänkande. Om man tänker på en känsla man upplevde i det förgångna, kan det hända att tanken på den förutsätter ett eko av samma känsla i nuet. Men den känsla man upplevde i det förflutna är borta för evigt och ett tidsgap står mellan tanken i nuet och dess objekt i det förflutna. Detta gap överbryggas endast av tankekraften att hoppa över det, och den tanke som gör detta är minnet, menar Collingwood. Om man i stället tänker på en tankeverksamhet i det förflutna, överbryggas tidsgapet från båda hållen. För att kunna tänka på den förgångna tankeverksamheten måste man återuppliva den i sitt eget medvetande, eftersom tänkandet endast kan studeras som en handling. Men det är inte enbart ett eko av en tidigare tanke som återupplivas, det är samma aktivitet som tas upp igen och återupplevs. När man "återtänker" (*re-think*) sina förflutna tankar är det alltså inte ett enbart ett minne, utan en konstruktion av historien av en viss fas i sitt liv man skapar, menar Collingwood. (Collingwood (1946) 1980:293)

Collingwood håller det alltså för möjligt att man kan återuppta sina tidigare tankar, varigenom man konstruerar historien av en fas i livet. När mina informanter tänkt tillbaka till hur det var att bo och verka på 1950-talet, var deras minnesbilder enligt Collingwoods formulering att likna vid eko av forna upplevelser. Om en informant kunnat återuppta sitt tänkande som barn, tonåring eller ung vuxen, borde man däremot kunna nå upplevelsen av 1950-talet ur ett barns, en tonårings eller en ung vuxens synvinkel.

Peter Winch anser för sin del att Collingwoods uppfattning om att historikern ska återskapa de tankar som historiens aktörer tänkte är en överdrift. Om historikerns mål är att tänka just de tankar som en gång tänktes, kommer det sätt på vilket historikern tänker dem enligt Winch att färgas av det faktum att han har varit tvungen att använda historiografiska metoder för att återuppväcka dessa tankar. (Winch (1958)1994:121-122)

Att för en undersökning be någon berätta om sina minnen måste innebära en kritik av minnesskildringars källvärde. Man måste också utgå ifrån att informanterna ärligt beskriver 1950-talet så som de minns det. Oberoende om det var så som man minns det eller inte, så är detta informantens utsaga till forskaren just vid intervjutillfället eller den stunden då frågelistsvaret skrevs. Man kan visserligen tänka sig möjligheten att informanten av någon orsak skulle ljuga, överdriva, underdriva eller hitta på sina svar. Kanske informanten inte vill berätta vissa saker eller anpassar sina svar efter hur det känns för stunden. Kanske har informanten vissa förväntningar på vilka saker jag som etnolog ska vara intresserad av eller hurudan inställning han bör ha till det efterfrågade. Kanske frågelistans

avsändare eller intervjuaren inte verkar pålitlig. Intervjutillfället och frågelistverksamheten måste bygga på en viss tillit från båda de inblandade parternas sida. Forskaren och arkivet måste försäkra att materialet inte kommer att missbrukas, med andra ord bör man komma överens med sina informanter om hur och för vilka ändamål materialet kommer att användas. Informanten måste i sin tur erbjuda sin sanningsenliga berättelse. Forskaren måste helt enkelt utgå ifrån att informanten är uppriktig i sitt svar.

Sammanfattning

Jag har i denna uppsats diskuterat hur ett självbiografiskt frågelistmaterial kan förstås. Jag vill hävda att förståelsen sker på två plan, där det första måste gälla materialets villkor och sammanhang. Det andra förståelseplanet gäller det som berättas i materialet. Förståelsen av innehållet uppnås när man känner till innebörden i det berättade.

Ögonvitnesskildringar eller minnesberättelser kan inte accepteras som verklighetstrogen återgivning av en händelse, utveckling eller stämning i det förflutna. Måste man då konstatera att frågelistmetoden inte samlar pålitlig kunskap om det förflutna? Som enskilda svar eller som flera svar på samma frågelist om det förflutna, utgör materialet främst enskilda personers minnesbilder som getts fast form i skrift. Om de nedskrivna minnesbilderna kan stödjas av annat material såsom anteckningar, tidningsmaterial eller fotografier från den berörda tiden, stiger pålitligheten i det berättade. Minnesmaterial och övrigt material kan tillsammans förmedla information till exempel om en bostadsinredning, klädmodet eller matvanorna på 1950-talet. Frågelistmaterialet kan förstås som direkt erfarenhet eller vittnesbörd om

det förflutna, med reservation för minnets opålitlighet. De enskilda skildringarna uttrycker också gemensamma erfarenheter och värderingar, som stiger fram när ett flertal svar kan jämföras. Genom detta får frågelistverksamheten och det etnologiska arkivet en del av sitt berättigande.

Ett frågelistmaterial gällande det förflutna, insamlat idag, måste dock främst förstås som dagens bild av det förflutna. Det avslöjar också var dagens etnologiska intresse ligger, det vill säga vad man är intresserad av att samla in berättelser om. Enligt Hans-Georg Gadamer inbegriper ett sant historiskt medvetande alltid den egna samtiden på så sätt att det placerar sig självt tillsammans med det historiska andra i rätta förhållanden. (Gadamer (1960) 1997:153) Av detta följer att det material jag idag analyserar alltid kan omtolkas och förstås annorlunda av en annan forskare, vid en senare tidpunkt. Varje tolkning utgår från sin tids- och platsbestämda horisont.

Litteratur

- Collingwood, Robin George (1946)1986: *The Idea of History*. Oxford.
- Gadamer, Hans-Georg (1960)1997: *Sanning och metod i urval*. Göteborg.
- Winch, Peter (1958)1994: *Samhällsvetenskapens idé och dess relation till filosofin*. Stockholm.

SUMMARY

Understanding unfamiliar elements in answers to questionnaires from the 1950's

How and what do we understand from what we find in an autobiographical questionnaire? If an informant really succeeds in conveying his/her personal experiences in the files and to the respective researcher, can the researcher understand what the informant means? The problem of understanding can arise even when both the informant and the researcher are 21st century Finno-Swedes. This problem is applicable in the shaping process on which the written remembered material is based. In order to understand an autobiographical questionnaire, the

researcher must focus attention on the informant's personal thoughts which belie the recorded memories. Another problem in understanding is manifest in values or in the significance of what the informant

is conveying. In order for the researcher to understand the meaning of what is being conveyed, he/she must use a frame of reference which agrees with that of the informant.